

חידת שני העולמות

'מעשיות פון הינטערן אויוון', יצחק באַשעביס־זינגער,
פֿאַרלאַג י. ל. פּרץ, תל־אביב, תשל"א, 195–209.

1. הסיפור הפנטסטי

אחת ההגדרות האופייניות לפנטסטי מדברת על קיומן של תופעות בלתי מוכרות בתוך עולם מוכר. התופעות הבלתי מוכרות מקורן בדרך־כלל באיזשהו עולם חיצוני, עולם זר ומוזר. אצל בשביס יהיה זה, לעיתים קרובות, עולם של שדים. אלה גם אלה מגיעים לעולמם של גיבורי היצירות, בני התמותה הרגילים, ומבלבלים עליהם את כל הסדרים, עד כי גם הקורא נסחף אל תוך מערבולת ההיסוס, והוא כבר אינו בטוח בשום פתרון. החידה, היא בת לוייתו, כפי שהיא בת לוייתם של הגיבורים, ואפילו של המחבר המשתמע.

הסיפור 'יחיד ויחידה', שונה. ההיסוס אמנם קיים אבל "מצידו ההפוך": אמרנו שהפנטסטי מצביע על תופעות בלתי מוכרות בתוך עולם מוכר, והנה כאן מדובר בתופעות מוכרות של אהבה, קנאה ועונש, המתרחשות תחילה בתוך עולם בלתי מוכר – העולם הבא – ואחר כך הן ממשיכות בעולם הזה המוכר לנו היטב. העולם הבלתי מוכר לנו הוא העולם הבא. הדתות, האמנות, הפולקלור, הציעו אפשרויות שונות ביחס למהותו ולתפקידו של אותו עולם נסתר. גרסתו של בשביס בסיפורו זה, היא גרסה מפתיעה משהו. מפתיעה, דווקא משום פשטותה. כל התופעות בסיפור 'יחיד ויחידה', המתרחשות בעולם הבא, הן התופעות המוכרות לנו מן העולם הזה. בעולם הבא מתרחש סיפור אהבה בין הגיבור, יחיד, לגיבורה יחידה. בסיפור זה אנו מוצאים גאוות יתר וקנאה. הגיבורה נענשת על תכונותיה אלו ומלאך המוות ממלא את הפקודה שקבל, ומשלחה אל העולם הזה. תחילה אל רחם האם, ואחר כך אל הגיחה לתוך העולם הזה. העיקרון של: 'אין חדש תחת השמש', תופש שם כפי שהוא תופש פה. עיקרון זה, שם לאַל כָּל שאיפה שהיא, ומצביע על הפסימיות המוכרת של בשביס.

על־פי התפישה המקובלת, מעשינו בעולם הזה, הם שיקבעו אם סופנו יהיה גיהנום או גן עדן. תפישה זו מתהפכת כאן על־פיה: העולם הזה הוא הגיהנום עבור מי שחטא בעולם הבא. נסיוננו למדנו שהעולם הזה הוא בר־חלוף, ולכן גם אם נקבל את תפישת הגיהנום כפי שהיא מופיעה בסיפור זה, עדיין נוכל להתנחם בכך שהגיהנום הוא זמני. אלא שפה גם הנחמה הזו נשללת מאיתנו, שכן על־פי

התפישה בסיפור, שולט בעולם הזה המוות הנצחי. הזרע הוא זרע המוות, הרחם היא הקבר, ואילו הלידה, הצמיחה והעבודה, הם היטורים המובילים אל בית-הקברות הגדול מכולם, כלומר: הארץ. מבית-קברות זה איש לא שב.

2. התופעות המוכרות בתוך העולם הבלתי מוכר

כותרת הסיפור 'יחיד ויחידה', היא ההטרמה לתסבוכת הטראגית שבאה בעקבותיה. שכן זוהי התפישה המוטעית של האדם, הבטוח שהוא יחיד בעולם. העונש על זחיחות דעת זו, הוא בלתי נמנע.

יחידה שומרת בקנאות על יחידותה. היא מעזה לחשוב ששמה – יחידה, ושם אהובה – יחיד, אינם שמות סתמיים, אלא יש בהם מהות אמיתית. זו, כאמור, זחיחות הדעת המובילה לתוצאה ההרסנית של הקנאה. יחידה חושדת בכל המלאכיות שדברים להן עם אהובה, יחיד. חשד אובססיבי משתלט עליה בחזקה ואינו מרפה. כך אנו נפגשים עם התופעה הראשונה המוכרת בסיפור, זו של הקנאה. קשה כשאול היא הקנאה, ואכן בסופו של דבר היא מביאה את בעליה אל השאול, שהוא כאמור העולם הזה. על הקנאה אי-אפשר להתגבר. ליחידה ניתנות הזדמנויות של חרטה, אבל אופיה המרדני בעוכריה. יחידה אינה מרכינה ראש בפני התנשאותו של הממסד, זה האחרון כמו כל גוף גדול, שהוא מתנשא מצד אחד, אך חסר בטחון מצד שני, מציע לה פתחי מילוט. את אלה אפשר לקבל עלי-ידי הודאה באיזושהי משוואה של יחסי כוחות, בהם ידו של הפרט היא על התחתונה. אבל יחידה מכחישה כל קיום עליון, ותולה את כל המתרחש ביד המקרה. החרטה היחידה שלה היא, שלא הצליחה לחטוא עוד יותר. למלאך 'דומה' היא אומרת:

"אויב כ'באדויער עפעס, איז עס וואָס כ'האָב נישט מער געזינדיקט" (עמ' 198). [אם אני מתחרטת על משהו, הרי זה על כך שלא חטאתי יותר.¹] לפי תפישתה ממילא אין שכר ועונש, כך שמוטב ללכת לפי נטיות הלב ולהגשימן עד למקסימום. העונש אינו מאחר לבוא. הממסד מדכא ביד חזקה כל התמרדות. זוהי, אם כן, התופעה המוכרת של הפרט שאינו מקבל מרות, ושל הכלל המדכא אותו. המטפלים הממונים על ההתמרדויות אינם יודעים רחמים: "מ'האָט יחידהן אָפגעשיידט פֿון יחידן, מ'האָט איר אָפגעהאָקט די פֿליגל, אָפגעשוירן די האָר, אָנגעטאָן אַ לאַנג מלבוש, די תכריכים פֿון יענע וואָס ווערן פֿאַרלענדעט". (עמ' 195). [את יחידה הפרידו מעם יחיד, קיצצו את כנפיה, גזזו את שיערה, הלבשוה מלבוש ארוך, ותכריכים של המושמדים].

הנצחון הראשון של הממסד, עוד לפני הגירוש לגיהנום, הוא התנכלותו לקשר שבין האוהבים. יחידה אינה מורשית אפילו לשלוח בידי משרתיה פריסת שלום ליחיד. גם הקשר הטלפאטי ביניהם הפך לבלתי אפשרי. התנכלות ממסדית לקשר בין אוהבים – תופעה מוכרת. אין אהבות שמחות. ישנם געגועים ישנה כמיהה.

1 תרגומים שלי. ל. ג.

העונש האולטימטיבי אותו עומדת יחידה לרצות בעולם הזה, הוא תחילה מאסר ואחריו עונש מוות. עונש המוות נתפש על-ידינו כעונש הנורא מכולם. נורא מכולם כיוון שמצורף לו הכאב של הבלתי ידוע האבסולוטי. יחידה יודעת שהסוף הצפוי לה, צפוי לכולם, אבל מהו אותו סוף? "גענוי וואָס ס'געשעט מיט אַ טויטער נשמה האָט זי ניט געוואָסט" והיא בדיוק לא ידעה מה שקורה לנשמה מתה.

3. התופעות המוכרות בתוך העולם המוכר

יחידה מגיעה לעולם הזה. כאן מתחילה ההתפלגות בין הגיבורים לבין המחבר המשתמע, המכניס גם אותנו, הקוראים, לסוד העניינים. הסוד שהוא אבי הפנטסיה.

האגדה מספרת על המלאך הנוקש בסנטרנו טרם רדתנו לעולם הזה. נקישה זו משכיחה מאתנו לחלוטין את קורותינו מן העולם הבא. גם יחידה אינה זוכרת דבר. כל מה שיש לה הוא תחושות של דוֹהֵיוֹ. היא אינה יודעת להסביר תחושות אלה, אבל המחבר המשתמע ואנחנו, שותפיו, יודעים גם יודעים.

יחידה הרציונאלית, או כפי שבשביס מכנה אותה, בלא מעט אירוניה: "המשכיחה המודרנית" של העולם הבא, היא יחידה שמחפשת משמעות בעולם הזה, הוא עולם המוות.

המלאך המוריד את יחידה לעולם הזה הוא מלאך המוות, 'שָׁר הַדּוֹמָה'. (בעולם הבא רק אמה של יחידה מרגישה בחסרונה, לגבי פֶל השאר היא כמו שאנו רגילים בבחינת: 'רחוק מהעין רחוק מהלב'). בניגוד לתפישה המקובלת, כאן מלאך המוות אינו שֵׁשׁ למלא את משימתו. גם הוא מרצה עונש. העונש, אִם־כֵּן, הוא קוסמי ואין מי שיימלט ממנו, אפילו לא המלאך בעל אלף העיניים.² המילה 'דוֹמָה', היא משורש הדממה, שפירושה שקט מוחלט. מילה זו מצטרפת לתיאורו של המוות בביטוי: 'דממת מוות'. והנה ה'איפכא מסתברא' הראשון: דווקא העולם הבא היה עולם של מילים, ואילו העולם הזה הוא עולם הדממה! דווקא מלאך המוות, שָׁר הַדּוֹמָה, מבטיח ליחידה את תחיית המתים. יחידה כמוֹבֵן אינה משתכנעת מן ההבטחה. היא יודעת שלמילים אין שחר.

המילה

עיקר יהירותו של האדם נובעת מבעלותו על המילה. את המילה הוא רואה כמסמלת את 'מותר האדם', אותה הוא רואה כראשית לכול. ואכן, ראשיתו של הקשר בין יחיד ליחידה, כראשיתו של כל קשר אנושי, הוא הדיאלוג. ומה אומרת יחידה בתחילתו של הדיאלוג?: "מ'קאָן קיין זאך נישט איבערגעבן אין קיין וואָרט" (עמ' 203), [אין דבר שאפשר למסור באמצעות המילה]. יחידה, המודרנית המשכיחה 'משם', מודה בנחיתותו של הרציונאל, ומחפשת כאן את הנשמה היתרה.

2 המלאך בעל אלף העיניים הוא כינוי למלאך המוות.

אבל היא יודעת שברגע שהתחיל הקשר האנושי הראשון באמצעות המילה, הוא יוביל להזדווגות, וזו סופה מוות.

4. "דער קבר און דער קברן האָבן זיך געפֿונען. די קבורה וועט שטאַנד קומען היינט בני נאָכט" (עמ' 207). [הקבר והקברן מצאו זה את זה. הקבורה תתקיים הלילה].

הסיפור מסתיים בהפרכת התיאוריה של יחידה מראשית הסיפור. אז תלתה הגיבורה את הכול ביד המקרה. המחבר המשתמע מוכיח שאין מקריות, יש יד מכוונת, מכוונת במגמה גיאטרופיסטית בולטת. הגראוויטציה היא החזקה מכולם: היא מושכת את החייבים למטה, אפילו את מלאך הדומה, והם שוקעים אל הארץ. כאן הם נפגשים עם מי שיועד להם למעלה. יחידה נפגשת עם יחיד – רק משום שהקשר ביניהם נרקם למעלה ללא ידיעתם פה – אין שום בחירה חופשית. תחילה נדמה להם שהדמיון בשמותיהם, והקרבה אותה הם חשים זה לזו, מבשרת לכל אחד מהם את מציאת הנפש התאומה שלו, אבל המשפט החותם את הסיפור מוכיח, שהמפגש בין השניים, תכליתו אינה אלא כדי לנפץ את התפישה הבסיסית של ה'אני' ולהכין את הקבר ל'אני' הבא.

המסע: מן השמים לארץ, מן הארץ למבוך שאין ממנו מוצא, לבית־סוהר עם דלתיים סגורות ומשם לקבר. – זהו מסע העונשין חסר הרחמים וחסר היופי של הארוס אל התנתוס. האדם – אין בכוחו לעצור את המסע הזה ואף לא לדחותו. לכל היותר יש הפוגת־מה במסע הזה. זוהי ההפוגה שמעניק החלום. כאן בחלום חוזרים האוהבים למעלה, לכור מחצבתם, ושבים להתחבר עם מקור החיים. יחידה מוצאת שם משמעויות, נפגשת עם הדברים האמיתיים, "אין דער מינוט האָבן ביידע דערקענט דעם אמת: אַז דער טויט אויף דער ערד איז צייטווײַליק... אונדזער צוזאַמענטרעף איז נישט קיין צופֿאַל" (עמ' 206). [ברגע זה הכירו שניהם באמת: שהמוות על פני האדמה הוא זמני... פגישתנו אינה מקרית].

היקיצה מן החלום האמיתי אל עולם המציאות השקרי. זהו אפוא הפתרון הניהיליסטי שמציע זינגר לחידת שני העולמות: החלום הוא האמת – המציאות היא השקר.